

Subject Area
Philosophy

Year: 2022

Vol: 8

Issue: 95

PP: 663-672

Arrival

02 December 2021

Published

28 February 2022

Article ID Number

3871

Article Serial Number

16

Doi Number

<http://dx.doi.org/10.264>

49/sss.3871

How to Cite This Article

Gültekin, A. (2022).

"Spinoza'nın Bilgi

Anlayışı: Bir Onto-

Epistemoloji Okuması "

International Social

Sciences Studies

Journal, (e-ISSN:2587-

1587) Vol:8, Issue:95;

pp:663-672

Social Sciences Studies
Journal is licensed under a
Creative Commons
Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

Spinoza'nın Bilgi Anlayışı: Bir Onto-Epistemoloji Okuması

Spinoza's Understanding Of Knowledge: An Onto-Epistemology Reading

Abdurrazak GÜLTEKİN¹ ¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bingöl/Türkiye

ÖZET

Spinoza modern felsefenin bütünlüklü felsefe tarzıyla en sistemli filozofları arasında yer alır. Onun eserleri günümüzde dahi birçok sorunun tanımlanması, açıklanması ve çözümlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bütünlüklü felsefesi, sistematik alanlarının iç içe girmesine neden olmuştur. Bu yüzden onun sisteminde ontolojisi ile epistemoloji, ahlakı ile siyaset, metafizik ile din iç içe girmiş bir şekilde açıklanmaktadır. Onun sisteminde metafiziksel alan ile fizik alan arasında ontolojik bir bütünlük bulunmaktadır. Bu yüzden söylem itibarıyla bu dünyaya ait varolanların çokluğundan bahsederken aynı ontolojik zeminde tek olan varlık fikrini ortaya koymaktadır. Spinoza'ya göre bilmek Tanrısal zorunlulukla meydana gelmiş olan modusların, Varılmaktan başka bir özü olmayan Varlığın görünüşleri olduğunu bilmektedir. Algı tarzları olarak da ifade edilen bilgi türleri ontolojik bir temele dayanmaktadır. Makalemizde Spinoza'nın tüm felsefesinde iç içe girmiş ve sistematik bir şekilde açıklanan epistemolojisinin ontolojik temelleri açıklanacaktır. Bu açıdan çalışmamız onto-epistemolojik bir değerlendirme sunacaktır. Onun ontolojisi anlaşılmeden bilgiye dair düşüncelerinin kavranamayacağı ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, Bilgi Türleri, Algı, İnanç, Sezgi.

ABSTRACT

Spinoza is among the most systematic philosophers of modern philosophy with his holistic philosophy style. His works play an important role in defining, explaining and solving many problems even today. Its holistic philosophy has led to the intertwining of its systematic fields. Therefore, in his system, ontology and epistemology, ethics and politics, metaphysics and religion are intertwined. In his system, there is an ontological integrity between the metaphysical field and the physical field. Therefore, while talking about the multiplicity of beings belonging to this world in terms of discourse, he reveals the idea of being single on the same ontological ground. According to Spinoza, knowing knows that the moduses that have come into existence by divine necessity are aspects of Being, which has no essence other than Being. The types of knowledge, which are also expressed as perception styles, are based on an ontological basis. In our article, the ontological foundations of Spinoza's epistemology, which is intertwined in all his philosophy and explained in a systematic way, will be explained. In this respect, our study will present an onto-epistemological evaluation. It will be stated that his thoughts on knowledge cannot be comprehended without understanding his ontology.

Keywords: Spinoza, Types of Knowledge, Perceptio, Belief, Intuition.

1. GİRİŞ

Bir sistem filozofu olan Spinoza, kendi içerisinde bütünlüklü bir felsefe üretmiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde varlık, bilgi ve hatta ahlak alanlarında bile geçerli ve yegâne bir tek Tözden hareketle açıklamalarda bulunmuştur. Bu yüzden tek merkezli bir sistemle felsefenin hemen her alt alanını açıklamaya çalışan Spinoza, özcü bir filozof olarak da anılmaktadır. Aynı zamanda bütünlüklü felsefesi ile ontolojik olarak metafizik ve fizik âlem ayrımı yapmadan bunları aynı düzlemde ele alması birçok alanı etkileşime sokmuştur. Bilgi felsefesi ve varlık felsefesini etkilemiş gibi görünmektedir. Çünkü Spinoza, bilgi felsefesinde bilginin imkânı ve neliği hakkında ontolojik bir temellendirme yapmıştır. O, zihin ve beden sorununa yaklaşımı, bu iki alanı herhangi bir ontolojik ayırım yapmadan açıklaması önemli görülmektedir. Ona göre zihin ve bilinç gibi metafizik kavramlar ontolojik olarak fizik alanla bir olarak tutulmakta ve bunların hepsinin Tanrı ya da Doğanın bir sıfatı olarak görülmektedir. Bilginin merkezinde yer alan zihni bedenden aynı ontolojik düzlemde ele alması onto-epistemolojik bir okuma yapmamızı sağlamaktadır.

Spinoza'ya göre bedenin etkileşiminden meydana gelen fikrin oluşturduğu zihnin işleyişi ile bedenin işleyişi arasında paralellik bulunmaktadır. Bu durumda beden nedensellik bağlamında bir neden sonuç ilişkisiyle anlaşıldığı gibi zihin de aynı nedensellik ilişkisine tabi olmaktadır. Buna algı zinciri denildiğini yukarıda ifade etmiştik. Bu durum göz önüne alındığında öğrenme de bu nedensellikle açıklanmaktadır. Neumann (2018: 4) hangi koşullar altında olursa olsun kim o şeyi düşünürse düşünsün her zaman geçerli olan fikirler arasındaki bağlantıyı çıkarmanın mümkün olduğunu belirtmektedir. Yer kaplama kavramını gerektirmeyen düşüncenin doğasına bakıldığında düşüncenin tavrı olan fikrin oluşması için ne bir şeyin imgesine ne de kelimelere ihtiyaç yoktur çünkü kelimeler ve imgeler özü itibarıyla cisimsel hareketlerden başka bir şey değildir. Bunun yanında bunlar düşünce

kavramını içermemektedirler (Spinoza, 2016: 141-142). Fikir zaten cismin hareketiyle meydana gelmiş zihnin kendisidir. Fikir meydana gelirken aynı zamanda zihni de meydana getirmektedir.

2. SPİNOZA ONTOLOJİSİNİN TEMELLERİ

Spinoza'nın bütünlüklü felsefesini her bir şeyi kendisinden çıkardığı bir Tanrı anlayışı ile değerlendirmek gerekmektedir. Ona göre felsefesinde Doğa ile Tanrı aynı şekilde kullanılabilir. O, Tanrı ya da Doğa (*Deus sive Natura*) kavramı ile tam olarak nasıl bir doğa tasarladığını anlatmaktadır. Doğa kendi başına var olan Tanrı olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda Doğa, Natura kavramı ile karşılanmaktadır. Çelebi'ye göre (2010: 51) Spinoza, soyut ve bilinmez bir tanrı tasavvurundan beridir. O bu görüşü tamamen eleştirmektedir.

Kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan şeye Töz diyen Spinoza'ya göre Töz kendi kendisinin nedenidir. Çünkü eğer Tözün kendisinden başka bir nedeni varsa o zaman Töz olmayacaktır. Tözün kendi kendisinin nedeni olduğundan ve tasarlanmak için başka bir fikre ihtiyaç duymadığından dolayı Tözün sonsuz olması gerekmektedir. Çünkü Spinoza'ya göre sonluluk sınırlılığı ifade etmektedir. Eğer Töz sınırlı olursa kendisini sınırlandıracak başka bir şeye ihtiyaç doğmaktadır. Töz dışında başka bir şeyin sınırlandırması mümkün olmayacağı için ve kendi dışında başka bir şey olmayacağı için onun sonsuz olduğu ortaya çıkmaktadır (Spinoza, 2006: 37). Bu durumda hiçbir şey tarafından belirlenmeyen, kendisinden başka hiçbir şeye tabi olmayan bir tek Töz vardır, Tözden başka her şey onun farklı *sıfatları* ya da onun *modus* (*tavırları*) olabilirler.

Var olan her şeyin nedeninin Tanrı olduğundan ve her şeyin Tanrı'da var olduğundan yola çıkan Spinoza'ya göre Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz. Var olan denilen her şey ya kendi başlarına bulunmaktadır ya da Tözün bir sıfatı veya modusu olarak bulunmaktadır. Çünkü ona göre “var olan her şey Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz ve tasarlanamaz” bu durumda âlemde mutlak anlamda tek bir sonsuz Töz bulunmaktadır. “Uzamlı şey ile düşünen şey Tanrı'nın ya sıfatları ya da Tanrı'nın sıfatlarının duygulanışlarıdır¹” (Spinoza, 2006: 46). Varlık sistemini tüm gerçekliği kapsayacak Tanrı kavramı üzerinden şekillendiren Spinoza'ya göre evrende var olan her şey ya Tanrı'nın sıfatları ya da Tanrı'nın sıfatlarının moduslarıdır. Bunlar dışında var olabilecek herhangi bir şey bulunmamaktadır.

Spinoza'ya göre mutlak Töz bölünemez ve sonsuzdur. Çünkü mutlak anlamda sonsuz olan bir Töz, bölünebilirse bölünmüş her parça, sonsuz olacaktır. Buradan yola çıkarak onun bölünmemesi gerektiği ortadadır (Spinoza, 2006: 43-44). Spinoza Tözünü, kendisinden önceki ve felsefi sistemini derinden etkilemiş Descartes'ın düalist yapısından kendine özgü olan monist bir düzleme indirgelediği söylenmektedir. Çünkü o Descartes'in yer kaplama ve düşünme (*extensio ve cogitatio*) diye ikiye ayırdığı tözü tek bir töze indirgemıştır. Bu bağlamda Spinoza'ya göre Tanrı'dan başka bir Tözün tasarlanması mümkün değildir (Spinoza, 2006: 45). Tözün bölünemez oluşu kendisinden önceki filozofların cisimsel Töz tanımının da değişmesine neden olmuştur. Çünkü cisimsel Töz denildiğinde, Tözün bir tür sonluluk oluşturduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Spinoza'ya göre birtakım filozoflar cisimsel Tözün bölünebilir olduğunu bu yüzden pasif olduğunu belirtmiştir. Spinoza, pasif olmanın Tanrı'nın tabiatında olmaması gerektiğini belirtmektedirler. (Spinoza, 2006: 48).

Yukarıda ifade edildiği gibi Spinoza, varlık hakkındaki düşüncelerini açıklamaya Tanrı kavramı ile başlamaktadır. Tanrı'nın düşünsel anlamda ilk varlık olarak kabul edildiği için Spinoza'nın ontolojik delili kullandığı söylenebilir. Din felsefesinin ve ontolojinin en önemli problemi Tanrı'nın, mutlak gerçekliğin (*realitas*²) varoluşunun (*existentia*) kanıtlanmasıdır. Bu durumda üç yol bulunmaktadır.³ Bunlardan birincisi ontolojik kanıt, ikincisi kozmolojik kanıt, üçüncüsü ise düzen kanıtıdır. Spinoza'nın Ontolojik delili kullandığı görülmektedir. Ontolojik kanıtla Tanrı kavramının varlığı, Tanrı varlığının kanıtlanması için kendi başına yeterlidir. Çünkü bu kavram var olma özelliğini zorunlu olarak içerisinde barındırmaktadır (Cevizci, 1999: 241). Tanrı'nın varlığını ontolojik olarak kanıtlamaya çalışan Spinoza, bunun yanında aposteriori olarak da kanıtlamaktadır. Ona göre “insanda (*homo*) bir Tanrı fikri varsa, bu durumda Tanrı biçimsel olarak var olmak durumundadır. İnsan bir Tanrı fikrine sahip olduğuna göre, buradan çıkan şu sonuç, Tanrı'nın biçimsel olarak var olmak zorunda olduğudur” (Spinoza, 2015: 28).

Tözün varlığının yine Tözün kendisine bağlı (*in se esse*) olduğunu savunan Spinoza'ya göre “var olmak bir Tözün tabiatı gereğidir” (Spinoza, 2006: 37). Spinoza'ya göre Töz, tabiatı gereği var olmak zorundadır ve var olmak için

¹ modus

² Gerçek ve gerçeklik Spinoza'ya göre birçok şeyi kapsamaktadır. Ona göre gerçek ikiye ayrılır: 1. Kendi başına var olan, yani kendine bağlı olarak veya kendinde var olan. 2. Başka bir şeye bağlı olarak var olan veya başka bir şeye var olan. Kendinde var olan şeyin gerçekliği (*realitas*) kendine bağlıdır; başka bir şeye var olan şeyin gerçekliği ise başka bir şeye bağlıdır, yani gerçekliği bağımsız değildir. Bu bir modus'tur, başka deyişle substantia'nın (tözün) tavrıdır (hal, görünümü, durumu). Bu ayrımın Realitas'ın içindeki bir ayrım olduğu unutulmamalıdır.

³ Bu konuda farklı ve detaylı bilgi için Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi, Yıl: 1995, Skolastik Felsefede Tanrı'nın Varlığı İle İlgili Deliller Ve Kant'ın . Eleştirileri, Mevlüt Albayrak, Tanrı'yı İspatta Klasik ve Çağdaş Teistik Delillerin Karşılaştırılması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Kelam) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

herhangi başka bir şeye ihtiyaç duymamaktadır. Tözün özü zorunlu olarak varlığı kuşatmaktadır. Bir şeyin var olmadığı tasarlanabilirse o şeyin özünün varlığı gerektirmediği ortaya çıkmaktadır. O yüzden Töz var olmadığı tasarlanabilecek bir şey değildir. Çünkü onun özü varlığı gerektirmektedir. Bununla birlikte doğada Tanrı'nın varlığını engelleyecek bir neden yoktur. Çünkü Tanrı var olmak için ya da var olmamak için dışarıdan bir nedene ihtiyaç duymamaktadır. Eğer var olmak için dışarıdan bir nedene ihtiyaç duymuş olsaydı, ondan başka bir şey olduğu ortaya çıkardı. Ancak Tanrı var olmak için kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymadığı gibi varlığının ortadan kaldırılması içinde de başka bir şeye ihtiyaç duymamaktadır. Hatta yukarıda da ifade edildiği gibi Spinoza'ya göre onun var olmaması tasarlanamamaktadır. Çünkü onun özü varlığı kuşatmaktadır.

Spinoza'ya göre her şeyin var olmasının veya var olmamasının bir nedeni olmak zorundadır. Ona göre yukarıda da belirtildiği gibi bir şeyin var olmasının nedeni ya kendisinde ya da kendisi dışında bulunmaktadır. Bunun yanında Spinoza'ya göre var olmak kendisinde çelişki (*contradictio*) barındırmamak zorundadır. O bunu üçgen örneğiyle açıklamıştır. “Diyelim ki üçgenin tabiatında niçin dört köşeli üçgenin var olmadığı bulunur. Bunun sebebi şudur ki, aynı şeyde birleşen üçgen ve dörtgen sekli çelişikliği gerektirir” (Spinoza, 2006: 41). Bu durumda kendi içerisinde çelişki barındırmaması için Tözün var olması gerekmektedir. Çünkü Tözün özü, var olmasını gerektirmektedir. Bu yüzden Tözün var olmaması saçma (*absurdus*) olan bir durum ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Töz nedeni kendisinde olan bir şey olarak anlaşılmaktadır.

Tanrı evrende hemen her şeye düzen vermektedir. Tanrı'nın verdiği bu düzenden başka bir türlü olması mümkün değildir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Evrendeki şeylerin hiçbiri Tanrı'nın verdiği düzenin dışına çıkamaz ve Tanrı'dan başka hiçbir şey evrene düzen veremez (Spinoza, 2006: 64). Spinoza'ya göre eğer şeyler olduklarından başka türlü olabilirlerse bu ancak kendilerinin dışından bir şeyden ya da kendilerinden kaynaklanmaktadır. Kendilerinden olamaz çünkü ancak kendi kendisinin nedeni olan şey yalnızca Tanrı'dır. Bunun nedeni kendileri dışında olursa ve bu Tanrı'nın verdiği tarzın dışında olursa bu tarzı oluşturan şey Tanrı gibi yetkin olmak zorundadır. Çünkü Tanrı'nın vermiş olduğu tarzı değiştirmektedir. Oysa bu durum mümkün değildir. Bu yüzden şeylerin Tanrı'nın verdiği tarzın dışına çıkmaları mümkün değildir. Şeylerin her nasılsa öyle değişmeden kalacağını düşünen Spinoza'ya göre Tanrı'nın özü var oluşu olduğu için Tanrı sonsuzluktan gelip sonsuza kadar değişmeden kalmaktadır (Spinoza, 2015: 28). Böylece Tanrı, Doğa, Töz ve Varlık kavramlarının mutlak anlamda özdeş olduğu ortaya çıkmaktadır.

İnsan bedeninin kendisi dışında bir başka şey tarafından etkilenmesi sonucunda birtakım moduslar meydana gelmektedir ve bu modusların her biri bir fikri oluşturmaktadır. Bu fikirler duyum sonucu meydana gelmektedir. “İnsan teni dış cisimleri pek çok biçimlerde hareket ettirebilir ve onlara pek çok tarzlar (biçimler) verebilir” (Spinoza, 2006: 96). Bununla birlikte insan zihni, kendisini “meydana getiren fikrin objesinde olacak olan her şey bu Zihin tarafından kavranmalıdır (algılanmalıdır)” (Spinoza, 2006: 88). Bu durumda insanın bedeni dış cisimler ile bağlantılı, zihni de beden ile bağlantılı olarak anlaşılmaktadır. Beden, dışarıdan birçok şey tarafından duygulanmış olduğundan bunların çeşitliliği fikirlerin de çeşitliliğine neden olacaktır. Beden her değişime karşı kendisini koruma duruma girmekte ve yenileştiren cisimlere ihtiyaç duymaktadır. “İnsan teninin, korunmak için, kendisini sürekli olarak yenileştiren ve büyüten birçok başka cisimlere ihtiyacı vardır” (Spinoza, 2006: 95). İnsan bedeninin diğer cisimlerle etkileşimi yeni bir fikri, bu da yeni bir zihinsel durumu meydana getirmektedir. Fikirler bilgileri oluşturduğu için bilgi türlerinin fikirler ve algılarla doğrudan ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

3. BİLGİ VE ALGI TÜRLERİ

Spinoza, tüm sisteminde olduğu gibi epistemolojisini de geometrik yöntem ile kurgulamıştır. O, insan eylemlerini, duyguları ve bilgi konusunu aktarırken geometrik çizgileri, yüzeyleri veya cisimleri ele alıyormuşçasına bir açıklama yapmaktadır. Tıpkı Öklid gibi tanımlar ve aksiyomlardan hareketle önermeler kurmaktadır (Demirtaş, 2021: 14).

Spinoza'nın epistemolojisi doğanın zorunluluğuna muhalefet etmeden, fizik ve mantık yasalarından bağımsız olmayan bir yapıdadır (Çelebi & Birgül, 2016: 262). Onun epistemolojisi ilk ilkesinden hareketle kurgulanır. Spinoza, ilk ilkesi herkes tarafından bilinen bir filozof olarak görülmektedir. Tüm sıfatlar için tek Töz ilkesi, Spinoza'nın düşüncesinin ana temasıdır. Bundan sonra söylenecek her şey bu ilkeden üretilmiştir. İlk ilke olan Töz ile Tanrı'yı özdeş kabul eden Spinoza'ya göre Tanrı'nın yüklemeleri arasında bilgi de bulunmaktadır. Bilgi, ona göre bir tür eksiksizliktir. Tanrı en eksiksiz varlık olduğu için bütün eksiksizliğe sahip olduğundan bilgiye de sahip olması gerekmektedir. Herhangi bilgisizlik Tanrı'da olmadığı için bilgisizliğin ona yüklenmesi doğru değildir. O her türlü bilgiye sahip olduğu için bu bilgi hiçbir zaman güç halinde değildir ve Tanrı hiçbir bilgiye akıl yürütme ile ulaşmamaktadır (Spinoza, 2014a: 142).

Spinoza'ya göre bilginin oluşması için algılarda belli birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Algı tarzları ona göre her şeyin en iyisini bulmak için birer araç olarak kullanılmaktadır. Bu araç sayesinde o Doğa'nın hakikatine ve anlama

yetisini kavramaya yaramaktadır. Ona göre bunlar “her şeyin en iyisini seçmemi ve bunun yanında kendi güçlerimi ve yetkinleştirmeyi arzuladığım doğayı bilmemi mümkün kılan algılama tarzları”dır⁴ (Spinoza, 2019: 44).

Spinoza’ya göre her şeyin bilgisi zaten o şeyler Tanrı tarafından yaratıldığı için Tanrı’da mevcuttur. Tanrı’nın anlayış gücü ile şeyleri belirleme gücünün aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Yaratılmış⁵ şeyler Tanrı’nın anlayışı tarafından üretildiği için şeylerin kendi doğalarının ve özlerinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Tanrı’nın bilgisinin nesnesinin kendisi olduğunu düşünen Spinoza’ya göre şeyler varoluşları ve özleri bakımından istenci ile özdeş olan bir güç tarafından yaratılmışlardır (Spinoza, 2014a: 142-143).

Yaratılmış şeyleri kavramaya çalışan ve iyiyi arayan Spinoza’ya göre en yüksek mutluluk erdem olarak görülmektedir. Erdem en yüksek iyiyi bulmaktır. En yüksek mutluluğa erişmek için var olan bütün şeyleri bir araç olarak kullanan ve aklın kılavuzluğunda hareket eden birisi erdemli ve kutlu birisi olacaktır. Etkin varlığın bilgisi yetkinliği arttırmaktadır. Bu durumda etkin olan ve her şeyi kendi içerisinde barındıran varlığa ulaşmayı sağlayan her türlü şey yetkinliği arttırmaktadır. Aynı zamanda iyi olarak anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre doğada kendi başına iyi veya kötü bir şey yoktur. Yetkinlikten uzaklaştırılanlar kötü yetkinliğe yaklaştırılanlar ise iyi olarak ele alınmaktadır. Bu durumda en yüksek iyi de hakiki Doğa’nın farkında varmaktır (Spinoza, 2019: 42-43).

Spinoza insanlara hakiki Doğa’nın farkına varacak yollar önermiş ve bunun için insanların çabalaması gerektiğini düşünmüştür. Bunun yanında kişi sadece kendisinin değil bütün insanların bu hakiki bilginin peşine düşmesi gerektiğini ve buna çaba göstermesi gerektiğini belirtmiştir. İnsanlar sadece kendi iyiliği için değil bütün insanların iyiliği için bu hakiki bilgiyi aramaktadır. Spinoza’ya göre ilk aşama doğayı insanın anlayabileceği şekilde kabul etmesidir. İkinci aşama, Doğanın bu anlaşılabilir doğasını anlamak için mümkün olduğunca fazla sayıda insanın bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bu bir araya gelen insanlarla toplumsal bir düzen kurulması gerekmektedir.⁶ Bunun yanında üçüncü aşama ise ahlak felsefesi alanında çalışmalar yapılması ve sağlık alanında da önemli atılımlar yapılması gerekmektedir. Özellikle çocuk eğitimi konusunda önemli çalışmalar ve bu dönemde ahlak eğitimi konusunda kurallar belirlenmelidir. Dördüncü aşamada ise tıp bilimlerine değer verilmeli ve bu alandaki çalışmalar özendirilmelidir. Beşinci aşamada ise mekanik bilimler alanında da çalışmalar yapılmalıdır. Mekanik alandaki çalışmalar göz ardı edilmeden sürekli geliştirilmelidir⁷ (Spinoza, 2019: 43).

Doğanın anlaşılması için varlığın algılanması gerekmektedir. Algı tarzlarını üç grupta ele alan Spinoza algılar arasında en doğrusunu seçmek gerektiğini vurgulamıştır. En doğru algı tarzı, anlama yetisini kavramak ve anlamak içinde uygundur. O bu algı tarzlarının içinden hangisinin en yetkin ve kullanılması gereken tarz olduğunu bulmak gerektiğini bunun için de belirli türden yolların olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu doğru algının hangisi olduğunu seçmekte kullanılacak yollar dörde ayrılmaktadır. Birinci yol yetkin olmaya çalışılan doğamız hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir ve bu doğaya dair gerektiği kadar bilgi sahibi olmaya çalışılması gerekmektedir. Buradan hem kendi doğamız hakkında bilgi sahibi olmamız hem de şeylerin doğasına dair bilgi sahibi olmaya çalışmamız gerektiği ortaya çıkacaktır. Bunun yanında ikinci yol olarak şeylerin birbirleri arasındaki farklılıkları, uyumsuzlukları ve zıtlıkları en doğru şekilde kavramak gerekmektedir. Üçüncü olarak şeylerin etkiye açıklık durumlarının anlaşılması gerekmektedir. Spinoza’ya göre dördüncü yol en son varılan sonuçta insanın doğasının gücüyle karşılaştırılması gerekmektedir (Spinoza, 2019: 47). Spinoza’ya göre bu yollar takip edildiği sürece insanın ulaşmak istediği en yetkin durum ve anlama yetisi bütün açıklığı ile kavranması gerçekleşecektir.

Bilgiyle doğrudan ilişkili olan algıların insanın doğasıyla da ilgili olduğu ortadadır. Spinoza’ya göre insanın doğasının bilinmesi doğru bilginin kavranmasının temelini oluşturmaktadır. Yukarıda Spinoza’nın farklı eserlerinde algı tarzlarının buna bağlı olarak da oluşan fikirlerin sayıları konusunda farklı tasniflerinin olduğundan bahsedilmişti ancak genel olarak Spinoza takipçileri ve onunla ilgili araştırmacılar üçlü algı ve fikir tasnifini kabul ettikleri görülmektedir. Spinoza’nın fikir ve algı tarzlarının üç başlık altında incelenmesi bir gelenek haline gelmiştir. Bu durumda biz de üçlü fikir ayrımını dikkate alıp değerlendirmelerde bulunacağız.

⁴ Spinoza algı çeşitlerini *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme* adlı eserinde dört başlık altında ele almıştır ancak *Etika* adlı eserinde bu dört algı tarzını üçe indirgemıştır. Bu durumda *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*’de ele aldığı ilk algı tarzını *Etika*’da bir müstakil bir algı olarak ele almamaktadır. *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*’deki ikinci tür algıyı sanı veya imgelem olarak değerlendirmektedir. *Kısa İnceleme* adlı eserinde de bu algı tarzlarının karşılık geldiği üç tür bilgiden bahsetmektedir. Bunlar zan, inanç, açık seçik bilgidir.

⁵ Yaratma bir öz belirleme değildir. Aşkın bir varlığın yoktan var etmesi olarak anlaşılmalıdır. Çünkü Spinoza’nın Tanrısı aşkın bir tanrı olarak görülmemektedir.

⁶ Burada devlet kurma fikrine bir giriş yapıldığı söylenebilir.

⁷ Spinoza yukarıda birtakım aşamalardan bahsetmiştir ve bilimleri sıralamıştır ancak bu sıralama bir öncelik sonralık ve önem-özen sıralaması değildir. Kendisi de bu konuda yanlış anlaşılacak için uyarıda bulunmuştur. Bütün bilimler temelde önemlidir ve aslında ana amaçları anlama yetisini kuvvetlendirmek üzerine hareket etmektedirler. Ona göre bütün bilimlerin amacı anlama yetisinin anlattığı konuyu en iyi şekilde anlayabileceği düzeyde aktarımını sağlamaktır. Yine bilimler mükemmel insan hedefine doğru hareket etmesine yardımcı olmak üzerine eylemde bulunmaktadır. Hemen bütün bilimler anlama yetisinin anlayabileceği düzeyde anlattıkları bilimleri anlayabileceği yöntemi bulmak için de çabalamaktadırlar. Bilimlerin en yüksek insan yetkinliğine ulaşmak noktasında engellenen her şeyi göz ardı etmesi gerekmektedir (Spinoza, 2019: 43-44).

Bilgi türlerini üçe ayıran Spinoza'ya göre biz birçok şeyi algılamaktayız ve bunlar arasında ortak özellik kurmaktayız bu özelliklerden yola çıkarak tümel kavramlar üretmekteyiz. Bunun da 2 yolu vardır. Birinci yol duyularımız vasıtasıyla bulanık ve parçalı bir şekilde hiçbir sıra düzeni olmadan anlayışımıza sunulan tekil şeylerden üretilmektedir. Bunu Spinoza rastgele deneyimden edinilen bilgi olarak ifade etmektedir. Tümel kavramları zihnimizde eksik, bulanık ve düzensiz bir tarzda temsil ettiği şeylerden oluşturmaktayız bunlar Spinoza'ya göre bulanık ve deneyden gelen bilgilerdir. İkinci yol simgelerden elde edilmektedir. Bazı kelimeleri duyduğumuz zaman bu kelimeler bizde bazı şeyleri çağrıştırmaktadır bu durumda bizde bazı şeyler canlanmaktadır. Bu fikirleri canlandırmamıza yarayan fikirlerden tümel kavramlar üretmekteyiz. Spinoza bu iki tür tümel kavram üretme yoluna *Birinci Tür Bilgi, sanı veya hayal gücü* adını vermektedir. Bu bilgi türünün yanında birde 3. Tümel kavram üretme yolumuzun şeylere dair ortak kavramlar ve yeterince fikirlere sahip olarak kavram üretilmektedir. Bu tür bilgiye Spinoza *ikinci tür bilgi* adını vermektedir. Bu tür bilginin yanında birde üçüncü tür bilgi vardır bu bilgi *sezgisel bilgi* olarak ifade edilmektedir. Bu bilgi şeylerin özünden Tanrı'nın sıfatlarının biçimsel özelliklerine kadar uzanmaktadır (Spinoza, 2016: 128; Spinoza, 2006: 114).

3.1. Birinci Tür Bilgi (Hayali ve Şüpheli Fikir)

Spinoza algıyı birinci tür bilgi olarak görmektedir. Bu bilgi yanlışlığın kaynağıdır. Birinci tür bilgi (*cognitio primi generis*), sanı (*opinio*) ya da imgelem⁸ (*imaginatio*) şeklinde anlaşılmaktadır. Birinci türden bilgi imgelemin düşünceleri olarak anlaşılmaktadır. Bunlar aynı zamanda mantıksal çıkarsamalar yoluyla türetilmişlerdir. Spinoza bu tür düşünceler ürettiği sürece zihnin edilgin olduğunu düşünmektedir. Ona göre “[...] algı sözcüğü zihnin nesne karşısında edilgin olduğunu belirtiyor [...] ama kavram zihnin eylemini anlatıyor” (Spinoza, 2016: 107). Böylece Spinoza algı ve kavram arasında bir ayırım yapmaktadır.

İlk algı tarzında dışarıdan gelen uyaranlar sonucunda oluşan imgelemler nedensel birlikler neticesinde meydana gelmektedir. Bütün algıların nesnesi ya var olduğu addedilen bir şeydir ya da salt bir şeyin özüdür. Hayaller bu durumda var olduğu addedilen şeyleri nesne olarak alan algı grubuna girmektedir. Bu durumda hayalin aslında olanaklı bir şeyle ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Spinoza bu durumu “Peter’in şu anda evine gittiğini, beni ziyarete geldiğini” ifade ederek bir fikir uydurmaktadır. Bu durumda bunun zorunlu veya olanaksız olanla ilgili değil olanaklı bir şey ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Zorunluluk ve olanaksızlık bağlamında sebebi bilinen şeyin bizim için hayali olması söz konusu değildir. Ona göre Tanrı veya âlimi mutlak varlık varsa bunun bizim için bir hayali olmayacağı anlaşılacaktır (Spinoza, 2019: 56). Varoluşumuz veya var olmayışımız tıpkı iğne deliğinden geçen filin hayal edilmeyişi gibi hayal edilememektedir.

Spinoza'ya göre zihin mümkün olduğunca fazla şeyi algılamak ne kadar az yanılıyorsa o ölçüde hayal oluşturmaktadır. İnsan ne kadar çok az yanılıyorsa o ölçüde de az hayal oluşturmaktadır. Yani ona göre algı yanılmasına bağlı olarak hayaller oluşmaktadır. Bir kişi doğayı ne kadar az biliyorsa bir kişi ağacın konuşmasını, insanların taşa ve ağaca dönüşmesini, tanrıların ağaca ve insana dönüşmesini hayal edebilir (Spinoza, 2019: 59). Bu durumda Doğanın az bilinmesi onun tam olarak anlaşılması herhangi bir konuda hayaller oluşturmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak bu durum aslında insanı hakikatten de uzaklaştırmaktadır. Hayalden yola çıkarak hareket eden insanlar sonuçta açık seçik fikir olmadığı için hakikate ulaşamayacaktır. Çünkü hakikat, Spinoza'ya göre açık, seçik ve basittir. Hayal bileşik ve eksik olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hayal, hiçbir şekilde yeni bir şey icat edemez ve zihne bir şey sunamaz. Beyinde ya da imgelem de bulunan şeyleri zihne hatırlatmak da onun en asli görevidir. Hayal durumunda hatırlama konusunda zihin karışıklık yaşamaktadır (Spinoza, 2019: 58-62).

Anlatılanlardan yola çıkarak Spinoza'ya göre duyu ile algıladığımız şeyler duyumuza hitap ettiği sürece bilinmektedirler. Bedenimizi etkilediği düzeyde ve etkilediği anda onunla ilgili her şeyi bilebiliriz. Ancak dışsal cismin özü bu şekilde bilinmemektedir. Bu durumda meydana gelen algı upuygun olmayan algıdır ve karışık algı olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda duyu deneyiminden meydana gelen fikirler upuygun değildir. Çünkü içsel bir şey değildir sadece bedensel etkilenmeler sonucunda meydana gelen bedensel modusların fikirleridir. Zihin algı ile oluştuğu sürece edilgin olarak anlaşılmaktadır. Çünkü bunlar zihnin kendi etkin gücü dolayısıyla meydana gelmemiştir. Bu tür düşüncelerin meydana gelmesi bedensel etkileşim sonucudur bedensel etkileşim deneyimi ifade etmektedir deneyimlerde bulanık olarak anlaşılmaktadır. Duyular aracılığıyla üretilmiş bu tür bilgiler yetersiz ve karmaşık olarak anlaşılmaktadır. Bu tür deneyimle elde edilen bilgiler bireysel ve kişiden kişiye değişmektedir. Deneyimler elde edilen bilgiler doğanın düzeni ve düzenli bilgisini vermemektedir (Copleston, 2013: 34-38).

⁸ İmgelem söz konusu olduğunda zihin veya zihin pasif konumdadır. Bununla birlikte Spinoza'ya göre doğru fikri yanlış fikirden ayıran bir tür standart üretmenin peşindedir ve bunun yaptığını ifade etmektedir aynı zamanda imgelem ile anlama yetisinin birbirine zıt düşen özelliklerinin olduğu gibi bağdaşan özelliklerinin de olduğunu göstermeye çalışmıştır (Spinoza, 2019: 71). Spinoza'ya göre imgelem ve idrak birbirinden ayrı görünmek zorundadır aksi takdirde anlama yetisinin anlaşılacağı ortaya çıkacaktır. Spinoza'ya göre kelimeler imgelemlerin parçasıdır. Bundan dolayı kelimelerde en az imgelem kadar vahim hatalara yol açabileceği göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu yüzden kelimeler oluşturulurken insanların istek ve kavrayışına bağlı olduğu için anlama yetisinde ki hallerinin aksine imgelemdeki halleriyle şeylerin birer sembolü olarak görülmesi gerekmektedir (Spinoza, 2019: 72).

Spinoza'ya göre duyu ile algıladığımız şeyler duyumuza hitap ettiği sürece bilinmektedirler. Bedenimizi etkilediği düzeyde ve etkilediği anda onunla ilgili her şeyi bilebiliriz. Ancak dışsal cismin özü bu şekilde bilinmemektedir. Bu durumda meydana gelen algı upuygun olmayan algıdır ve karışık algı olarak anlaşılmaktadır. Duyu deneyiminden meydana gelen fikirler upuygun değil çünkü içsel bir şey değildir sadece bedensel etkilenmeler sonucunda meydana gelen bedensel modusların fikirleridir. (Copleston, Spinoza, 2013: 44-45). Sadece duyusal algı üzerine meydana gelmiş bilgi türü yetersiz bilgi olarak anlaşılmaktadır. Bu türden bir algıyla meydana gelmiş bilgi, sadece rastlantısal bir şekilde belirlenmiş olduğundan bu da karışık bir bilgi olarak anlaşılacaktır.

Spinoza kavramı ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi algı yoluyla elde edilen kavram ikincisi ise akıl yoluyla üretilmiş kavram. Algı ile üretilmiş kavramda zihin edilgindir anca akıl ile üretilmiş kavramda zihin etkindir. Algı ile üretilen kavramlar varlıkların gerçek doğasına ait bilgi vermemektedir. Ancak akılla üretilmiş kavramlar ise gerçek kavramlar olarak anlaşılmaktadır ve şeylerin doğası vermektedirler (Spinoza, 2016: 102). Akılla üretilen bilgi doğru bilgidir. Çünkü Spinoza'ya göre akıl, doğası gereği şeyleri zorunlulukla doğru olarak anlamaktadır. Ona göre akıl şeyleri oldukları gibi anlamaktadır. Çünkü gerçek fikrin fikri olduğu şeyle bağdaşması gerekmektedir (Spinoza, 2016: 168).

Spinoza'ya göre zihin mümkün olduğunca fazla şeyi algılamak ne kadar az yanıyorsa o ölçüde hayal oluşturmaktadır. Ne kadar çok yanıyorsa o ölçüde de çok hayal oluşturmaktadır. Yani ona göre algı yanılmasına bağlı olarak hayaller oluşmaktadır. Doğayı ne kadar az biliyorsa bir kişi ağacın konuşmasını, insanların taş ve ağaca dönüşmesini, tanrıların ağaca ve insana dönüşmesini hayal edebilir (Spinoza, 2019: 59). Doğanın az bilinmesi, onun tam olarak anlaşılması, herhangi bir konuda hayaller oluşturmayı kolaylaştırmaktadır ancak bu durum aslında insanı hakikatten de uzaklaştırmaktadır. Hayalden yola çıkarak hareket eden insanlar sonuçta açık seçik fikir olmadığı için hakikate ulaşamayacaktır çünkü hakikat Spinoza'ya göre açık seçik ve basittir. Ancak hayal bileşik ve eksik olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hayal hiçbir şekilde yeni bir şey icat edemez ve zihne bir şey sunamaz. İmgelem de bulunan şeyleri zihne hatırlatmak da onun en asli görevidir. Zihin bu tür şeylerle karışıklık yaşamaktadır (Spinoza, 2019: 58-62). Bedenin dış cisimler tarafından etkilenmesi sonucu meydana gelen imgeler belirli bir mantıksal bağlantı içerisinde oluşmadığından dağınık bir şekildedir ve mekaniktir (Cihan, 2001: 127). İmgelem söz konusunda olduğunda zihin pasif konumdadır (Hampshire, 1951: 85). Deleuze bu tür fikirleri öncüllerinden arındırılmış sonuçlar olarak ifade etmektedir. Bu bilgiler, nedenin bilgisinden bağımsız olan etkilerin bilgisi olarak anlaşılmaktadır (Deleuze, 2000: 22). Ona göre akıl düzeyinde meydana gelen bilgi, ikinci tür bilgi olarak anlaşılmaktadır (Copleston, Spinoza, 2013: 38). Bunun yanında zorunlu olarak doğru olan bir diğer bilgi de üçüncü tür bilgi olan sezgisel bilgidir.

3.2. İkinci Tür Bilgi (Akıl Bilgisi)

Spinoza'nın bilgi derecelendirmesine bulanık ve upuygun olmayan bilgi ile başlaması duyu algılarının bilişsel sürecin başlangıcını oluşturmasından kaynaklandığını göstermektedir. Ona göre duyu algıları yanlışın kaynağını oluşturmaktadır. Akıl bu yanlıştan insanı kurtaracaktır (Yovel, 1994: 93). Bilgi türlerinden birinci tür bilgi yanlışlığın en önemli nedenidir. Bunun dışında kalan ikinci ve üçüncü tür bilgi ise zorunlu olarak doğru bilgi türleridir. Birebir olmayan ve bulanık olan bütün fikirler birinci tür algıdan ortaya çıkmaktadır. Birebir olan bütün fikirler ise ikinci ve üçüncü tür algıdan kaynaklanmaktadır. Birinci tür bilgi bize doğruyu yanlıştan ayırt etmemizi sağlayamamaktadır. Çünkü birinci tür bilgi yanlış bilginin kaynağı olduğundan doğruyu yanlıştan ayırt eden birisi birebir bilgiyi bilen birisidir bu durumda birinci tür bilgidен yararlanmamaktadır (Spinoza, 2016: 129-130).

İkinci tür bilgi hayali fikir gibi upuygun olmayan fikirlerden değil upuygun fikirleri kapsamaktadır ve zorunlu olarak doğru olan bilgileri kapsamaktadır. Hayali fikir düzeyinden bir kademe üst bir dereceye yükselmiş olan akıl bilgisi Spinoza'ya göre aklın şeyleri zorunlu olarak kavradığından dolayı zorunluluk gereği meydana gelmiştir. Bu tür bilgi sadece bilimsel faaliyet gösteren insanlar tarafından değil akıl yürütme ile mantıksal çıkarım sonucunda elde edilecek bilgi düzeyini ifade etmektedir. Copleston (2013: 46) bu tür bilginin yeterli düşünceleri kapsadığını ve bilimsel bilgi olduğunu belirtmektedir. Parkinson (1954: 159) da bilginin ikinci ve üçüncü türünün zaman ve mekân bağımsız olarak şeyleri sonsuzluk bağlamında algılanmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Akıl bilgisi Spinoza'ya göre bir tür genel fikirler olarak anlaşılmaktadır. “Her şeyde ortak olan ve bütünde olduğu kadar parçada da bulunan şey ancak upuygun bir tarzda tasarlanabilir” (Spinoza, 2006: 110). Ona göre ancak bu kavramlar evrensel idealardan ayrı olarak anlaşılmaktadır çünkü evrensel fikirler imgeleme dayalı üretilmektedirler. Copleston (2013: 47) bu evrensel fikirlerin belirli mantıksal bir düzen içerisinde değil gelişigüzel bir şekilde mantıksız imgelemlerin bileşiminden meydana geldiğini belirtmektedir. Bunun yanında ortak kavramlara⁹ (*nationes communes*) belirli bir mantıksal düzen içerisinde şeylerin anlaşılması için ihtiyaç

⁹ Spinoza felsefesinde ortak kavramlar sevinç ve keder duyguların meydana gelmesini de etkilemektedir. Bizimle uygun bir beden veyahut cisimle etkileşime geçtiğimizde bizde ortak olarak olan şeylerin upuygun bilgisini edinmiş olmaktadır. Bu durumda sevinç tutkularıyla duygulanmış olmaktadır. Böylece insanın

duyulmaktadır ve bunlar soyut fikirler olarak da görülmemektedirler (Deleuze, 1988: 54). Bu yönüyle düşünüldüğünde ikinci tür bilgi birinci tür bilgiden ayrılmaktadır. Birinci tür bilginin aralarında hiçbir ilişkinin kurulmadığı bulanık, belirsiz ve mantıksız yapısına karşın ikinci tür bilgi ise aralarında birbirlerine belirli bir düzen içerisinde bağlanmış ve mantıksal çerçeveye oturtulmuş upuygun fikir olarak görülmektedir (Cevizci, 2001: 143).

3.3. Üçüncü Tür Bilgi (Doğru Fikir)

Doğru bilginin ve upuygun fikirler Spinoza'ya göre ikinci ve üçüncü türden bilgilere aittir. Ona göre "... İkinci ve üçüncü cinsten bilgi zorunlu olarak doğrudur" (Spinoza, 2006: 115). Spinoza doğru fikir ile diğer algıları birbirinden ayırmaktadır. Doğru fikir olmayan algıların hayali, yanlış ve başka diğer türlü fikirlerin kaynağı olarak imgelerini göstermektedir. Ona göre yanlış, hayali fikirler bağlantısız duygulardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte beden farklı hareketleri ile algıların bu yanlış fikirlerin kendi gücünden değil dış nedenlerden kaynaklandığı da ortaya çıkmaktadır (Spinoza, 2019: 70). Yine doğru fikir ona göre basit fikirdir ya da basit fikirlerden meydana gelmiştir. Spinoza doğru fikrin zihindeki etkisinin ne olduğunu ve bunun nesnesinin özgül gerçekliğine uyduğunu göstermiştir.

Şeyleri sezgi yoluyla upuygun olarak kavramak aynı zamanda en büyük erdem olarak da görülmektedir. Çünkü üçüncü tür bilgi Tanrı'nın sıfatlarından şeylerin özüne kadar açık seçik bilgi anlamına gelmektedir. Böylece doğal olarak birinci olanın sonuncu olduğunu göstermektedir (Copleston, 2013: 38). Spinoza'nın evren tasarımı birinci olanın aynı zamanda sonuncu olduğunu gösteren doğayı doğayla açıklayan bir tasarımdır. Bu yüzden doğanın kendisinden başka bir özü bulunmadığından en önce gelen ile en sonda olan arasında metafiziksel olarak bir farklılık bulunmamaktadır.¹⁰ Sıfatların birebir bilgisi ile şeylerin özünün bilinmesi Tanrı'nın daha iyi anlaşılmasını bu da Tanrı'yı daha çok sevmemizi sağlamaktadır (Spinoza, 2016: 347-348). Eğer bir zihin şeyleri bir zaman üçüncü tür bilgi ile bilirse bundan sonra her zaman üçüncü tür bilgi ile bilmeye çabalamaktadır. Çünkü bir defa böyle bilen birisi insanın bu şekilde bilmeye koşullanmış olduğunu bilecek ve her zaman bunun için çabalayacaktır. Üçüncü tür bilgi ile zihnin ulaşabileceği en üstün seviyede dinginliğe ulaşmış olacaktır.

Spinoza'ya göre şeyleri üçüncü tür bilgi ile bilme çabası birinci tür bilgiden değil ikinci tür bilgiden meydana gelmektedir. Birinci tür bilgiler, bulanık fikirlerden meydana geldiği için bunlar açık seçik bilgi üretmemize yardımcı olmamaktadır. Ancak ikinci tür bilgi, birebir veyahut açık seçik bilgiden meydana gelebilirler (Spinoza, 2016: 349). Spinoza'ya göre zihnin en önemli çabası şeyleri üçüncü tür bilgi ile bilmeye çalışmaktır. Bu bilme tarzını sezgi olarak ifade etmektedir (Spinoza, 2006: 114). Sezgisel bilgi türü ikinci tür bilginin zorunlu sonucu olarak görülmektedir (Cihan, 2001: 151). Spinoza'ya göre şeyleri üçüncü tür bilgi ile bilme çabası birinci tür bilgiden değil ikinci tür bilgiden meydana gelmektedir. Birinci tür bilgiler bulanık fikirlerden meydana geldiği için bunlar açık seçik bilgi üretmemize yardımcı olmamaktadır. Ancak ikinci tür bilgi birebir veyahut açık seçik bilgiden meydana gelebilirler (Spinoza, 2016: 349).

Spinoza'ya göre doğru fikri olan bir kişi doğru fikri olduğunu da bilmektedir. Bu durumda doğru fikri olduğunu bildiği için hakikatten de kuşku duymamaktadır. Ona göre insanın doğru fikri Tanrı'nın bire bir fikrine denk gelmektedir. Tanrı'nın kendisini insan zihninde açığa vurduğunu düşündüğümüzde bunu bu şekilde ifade edebilmekteyiz (Spinoza, 2016: 130). Çünkü varlığın tamamını ifade eden Tanrı insanın zihninde kendisini fark ettirir.

Spinoza ikinci ve üçüncü tür bilginin bizim için önemli olduğunu ve bize doğruyu yanlıştan ayırmamızı öğrettiğini ifade etmektedir. Ona göre bu doğruyu yanlıştan ayırmasını bilen bir kişi doğru ve yanlış hakkında upuygun bilgiye sahip olmak zorundadır. "Doğru bir fikre sahip olan aynı zamanda doğru bir fikre sahip olduğunu da bilir ve bilgisinin hakikatinden şüphe edemez" (Spinoza, 2006: 115). Fakat yukarıda da ifade edildiği ikinci tür bilgi ortak kavramlarla ilgilidir ancak doğru bilgi sezgisel olarak ve gerçek nedenlerle ilgilidir.

Doğru bilginin ve upuygun fikirlerin ikinci ve üçüncü türden bilgilere ait olduğunu savunan Spinoza'ya göre "... İkinci ve üçüncü cinsten bilgi zorunlu olarak doğrudur" (Spinoza, 2006: 115). Spinoza doğru fikir ile diğer algıları birbirinden ayırmaktadır. Doğru fikir olmayan algıların hayali, yanlış ve başka diğer türlü fikirlerin kaynağı olarak imgelerini göstermektedir. Ona göre yanlış, hayali fikirler bağlantısız duygulardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte beden algılarının yanlış fikirleri, kendi gücünden değil dış nedenlerden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır (Spinoza, 2019: 70). Yine doğru fikir ona göre basit fikirdir ya da basit fikirlerden meydana gelmiştir. Spinoza bu şekilde bir değerlendirmenin sonucunda da doğru fikrin zihindeki etkisinin ne olduğunu ve bunun nesnesinin özgül

eylem gücü artmaktadır. Bu da ikinci tür bilgiye işaret etmektedir. Ancak keder tutkusuyula duyulduğumuzda ise eylem gücü azalmaktadır. Bu da birinci tür bilgiye işaret etmektedir (Cihan, 2001: 148). Spinoza'ya göre bir zihnin ikinci ve üçüncü tür bilgi ile anladığı şeylerin sayısı çoğaldıkça kötü duygulardan etkilenme oranı azalmakta ve bununla birlikte ölümden de daha az korkmaktadır (Spinoza, 2016: 356).

¹⁰ Greetis'e göre (2010: 25) Spinoza bu düşüncesiyle doğayı tamamen alt üst etmiştir. Doğası gereği öncelikli olanla sonra olan arasında herhangi bir fark koymayarak etki ve sonuç arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştır.

gerçekliğine uyduğunu göstermiştir. Spinoza'ya göre doğruluk nesneyle fikrin örtüşmesi olarak anlaşılmaktadır ve ona göre Tanrı'yla ilişkilendirildiği sürece tüm fikirler doğru olarak ifade edilmektedir. Ona göre fikirlerde onların yanlış olarak addedilmesine neden olacak bir durum bulunmamaktadır. Çünkü Spinoza, hatanın ve yanlışlığın özünü kurabilecek olumlu bir düşünce biçimi kurulabileceğine inanmamaktadır bu yüzden fikirlerde yanlışlığını doğrulayacak bir durum bulunmamaktadır (Spinoza, 2016: 120-121). Spinoza felsefesinin Töz=Doğa=Tanrı denklemi aklın aklanmasını sağlamaktadır ve bu yönüyle varoluşta akla aykırı hiçbir şey bulunmadığını göz önüne alan birey doğrudan şaşmayacaktır (Atayman, 2006: 12).

Üçüncü tür bilginin biçimsel nedeni zihnin kendisinin ezeli ve ebedi olması bakımından zihne bağlıdır. Zihnimiz şeyleri sonsuzluğun ufkunda (*sub specie aeternitatis*) anlamadıkça hiçbir şeyi açık ve seçik bilemeyeceğinden ancak sonsuzluğun ufkunda şeyleri anlaması gerekmektedir. Yine üçüncü tür bilgi bize daima sevinç vermektedir ve bu sevinç kendi nedeni olan Tanrı fikri ile birlikte gitmektedir. Bununla birlikte üçüncü tür bilgiyle doğan sevgi akli sevgi olarak bilinmektedir. Bu akli sevgi Spinoza'ya göre ezeli ve ebedi olarak anlaşılmaktadır (Spinoza, 2016: 352). Sonsuzluğun ufku vurgusu Cemal Bali Akal'ın *Varolma Direnci ve Özerklik* kitabının ek bölümünde değerlendirilmiş ve burada sonsuzluk fikrinin bir tür zihnin ölümsüzlüğü fikrinin alternatif okuması gibi algılandığı ifade edilmiştir (Akal, 2016: 241-242). Burada ölümsüzlük fikrinin değil sonsuzluk fikrinin ön plana alınması iddia edilmiş ve sonsuzluğun herkes tarafından bilineceği açıklanmıştır. Aynı şekilde bu sonsuzluğun ufku sadece zihnin sonsuzluğu değil bedeninin de sonsuzluğunu ifade ettiği açıklanmış ancak bu bedeninin sonsuzluğu dünyayı aşan mahiyette değil direk dünyanın kendisi olması dolayısıyla sonsuzluk olarak değerlendirilmiştir.

Spinoza ikinci ve üçüncü tür bilginin bizim için önemli olduğunu ve bize doğruyu yanlıştan ayırmamızı öğrettiğini ifade etmektedir. Ona göre bu doğruyu yanlıştan ayırmasını bilen bir kişi doğru ve yanlış hakkında upuygun bilgiye sahip olmak zorundadır. "Doğru bir fikre sahip olan aynı zamanda doğru bir fikre sahip olduğunu da bilir ve bilgisinin hakikatinden şüphe edemez" (Spinoza, 2006: 115). Fakat yukarıda ifade edilen ikinci tür bilgi ortak kavramlarla ilgilidir ancak doğru bilgi sezgisel olarak ve gerçek nedenlerle ilgilidir. Fiil halindeki bedeninin fikri olan zihin, Tanrı fikri ile bu üçüncü tür bilgi sayesinde birleşmekte ve bilgisinin nesnesi olan bedeni kendi doğası ile kavrayabilmektedir. MacIntyre'de (1967: 537) bu bilgi türünün en yüksek bilgi türü olduğunu belirtmektedir. Bu durumda Tanrısal bilgi ile birleşen sezgi bedeninin kendi doğasının kavranmasını sağlamaktadır (Rızk, 2012: 127-128). Spinoza sezgisel anlama gücünün kavranmasıyla upuygun bilgiye ulaşmayı ve bu şekilde ebedi özün kavranacağını bildirmektedir (Çilingir, 2012: 125). Spinoza'ya göre bir zihnin ikinci ve üçüncü tür bilgi ile anladığı şeylerin sayısı çoğaldıkça kötü duygulardan etkilenme oranı azalmakta ve bununla birlikte ölümden de daha az korkmaktadır (Spinoza, 2016: 356). İnsanın ulaşmak istediği zihnin en üstün var oluş hali olan sonsuz ve kalıcılık, insan zihninin Tanrı'nın sonsuz zihninin bir parçası olmasının fark edilmesinden geçmektedir (Akdemir, 2012: 55). Bu fark ediş ancak sezgi ile mümkündür.

Spinoza'nın felsefesinde insanın bilinç varlığı olması ile eylem varlığı olması, duygular üzerinden ve bunlarla ilişkili fikir üzerinden anlaşılmaktadır. Çünkü Spinoza'ya göre her ne kadar fikir ve duygu birbirlerinden farklı şeyleri ifade etmiş olsalar da ve duygular ne kadar karışık olursa olsunlar daima bir fikri var saymak zorundadırlar (Sunat, 2014: 165). Bu durumda bilinç varlığı insan ile eylem varlığı olan insan arasında köprüyü fikir ve bununla direk ilişkili duygular kurabilmektedir.

Yukarıda bilgi türlerinin fikirler ve algılarla kurulduğu anlatıldı ve bunların insan zihniyle ilişkisi açıklanmıştır. Spinoza'ya göre fikrin biçimsel nedenin Tanrı olmasından dolayı fikrin biçimi Tanrısal bir anlam kazanmaktadır. Bu durumda fikrin varlığı Tanrı'nın düşünme gücüne bağlıdır. Fikrin özü Tanrı'nın düşünme gücüne bağlı olduğu gibi insan zihninin bir parçası konumundadır. Bu durumda insanın düşünmesi dediğimizde bu "düşünme eylemi, kime yüklenmektedir?" sorusu irdelenmesi gerekmektedir. Bu sorunun Spinoza felsefesinde geçersiz olduğunu düşünen Neumann (2018: 5) Spinoza felsefesinde düşünen, parantez içine alınarak fikir üzerine dikkat çekilmiştir. Fikirler kendileri bir güç halinde oldukları için bilinç ikincil bir konumda yer almaktadır. Neumann'ın fikri bir güç olarak görmesi zihnin fikirler tarafından oluşturulduğundan yola çıkarak doğrulanmaktadır. Dahlbeck'e göre (2020: 4) Spinoza felsefesinde düşünmek tek bir şey yapmaktır oda "nesnelere açıklayan fikirler üretmektir." Ona göre bazı fikirler nesnenin şeyleri değiştirme gücünü tam olarak açıklamayabilir. Ancak insan zihni bir şeyi o şeyin kendisini nasıl etkilediğine göre algılama eğilimindedir. Onu meydana getiren güce göre değil. Bu yüzden nedenlerin bilgisine ulaşmak biraz zordur. Algıyla hareket etmeye alışık olduğundan nedenleri kavramakta zorlanmaktadır. Spinoza erdem ve mutluluğun zor olduğunu, zor olanın da nadir olduğunu belirtmiştir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Spinoza felsefe tarihinde önemli dönüm noktalarından birisidir. Özgürlükçü bakış açısı ile ahlakı ve siyaseti temellendirmiş ancak aynı zamanda ontolojik bir zorunluluk fikrini ortaya koymuştur. Tüm felsefesinde

özgürlükten bahseden Spinoza aynı zamanda sıkı bir belirlenimci olarak da anılmaktadır. Belirlenimle doğru orantılı olarak kurguladığı bilgi felsefesinde de hakikat vurgusu zorunlulukla meydana gelmektedir.

Spinoza'ya göre zihnin yetkinliğe ulaşmasını sağlamak için doğru fikri diğer algı türlerinden ayırmaktadır. Bununla birlikte yanlış, hayali ve şüpheli algıları bu doğru fikirden ayrı olduğunu açıklamaktadır. Spinoza'ya göre algı tarzlarının birbirinden farklı derecede olmasına bağlı olarak ilk derece algı tarzı, karışıklıktan ve belirsizlikten ileri gelmektedir. Ona göre hakikat ve Tanrısal yasa kendisini ancak zorunluluğun farkına varmak suretiyle açığa çıkarmaktadır. Aksi takdirde var olan bilgiler sadece sanı, kanı yahut inanç olarak kalacaktı. Bunlar da algı düzeyinde hakikatin oluşmasının ilk aşaması denilen imgelem düzeyindedir.

Hakikat bize kavramsal düzeyde Tanrısal yasa ve sezgi ile kendisini göstermektedir. Doğru bilgi ancak ikinci ve üçüncü tür bilgi ile mümkündür. Ancak ikinci tür bilgi akılın aktif olduğu bilgi türüdür ve bu aktif düzeyde bir takım akıl yürütmeler yaparak doğru bilgi üretilmektedir. Spinoza akıl bilgisinden daha üst ve ulaşılması gereken bilgi türünün sezgi olduğunu belirtmektedir. Çünkü Tanrısal yasa ancak sezgi ile tam olarak keşfedilmektedir. Tanrısal yasa ile kendisini açığa çıkan zorunluluk, bizim hem eylemlerimizde özgürleşmemizi hem de hayatta bir takım duygusal kölelikten uzaklaşmamızı sağlamaktadır.

Ontolojik bir düzlemde bilgi felsefesine dair düşüncelerini ifade eden Spinoza'ya göre algılarımızla ortaya çıkan duygular bizi hakikatten uzaklaştırmaktadır. Bu anlamda hakikati bulmak için algıların oluşturduğu duygusal durumdan kurtulmamız gerekmektedir. Duygularımızın köleliğinden kurtulmamız için kavramsal düzeyde doğayı anlamamız gerekmektedir. Çünkü bedenimiz doğanın bir parçası olarak diğer cisimlerle sürekli etkileşim halindedir. Bu etkileşim neticesinde birtakım imgeler meydana gelmektedir bu imgelerle hareket eden birey algıların hakikat olduğunu zannetmektedir. Oysa bunlar hakikate ulaşmanın yalnızca bir aracıdır.

İnsan eylemde bulunmaya zorlanmıştır. Çünkü Tanrı'nın kendisini devam ettirmekten başka bir yolu yoktur. Onun özü varoluştur. Varoluşu özü kaplayan bu Tanrı, sonsuzca moduslara sahiptir ve insan bu sonsuz moduslardan yalnızca bir tanesidir. İnsan Tanrı'nın özünden dolayı kendi kendisini devam ettirmek zorundadır. Bu yüzden eylemde bulunmaya odaklanmıştır. Eylemde bulunan insan hem diğer cisimleri etkilemekte hem de etkilenmektedir. Bu etkileşim sırasında her an yeni durumlar yaşamaktadır. Her yeni durum yeni bir algı oluşturmaktadır. Oluşan algılarla eylemde bulunmaya odaklanmış insan eylemlerin kendi kendisine gerçekleştiğini zannetmektedir. Oysa hakikati fark eden insan Tanrı'nın bu eylemlere zorladığını bilmektedir. Böylece eylemleri erdem ve mutluluğa ulaşmış olacaktır.

Ontolojik bir düzlemde ele alınan bilgi düşüncesi, onto-epistemolojik bir tarzda değerlendirmek mümkündür. Çünkü bilgi varoluşun Tanrısal yasa ile meydana geldiğini bilmekle ilgilidir. Hakikat Tanrı ya da Doğa'yı bilmek anlamına gelmektedir.

Tanrı mutlak varlığını insan zihninde fikir olarak göstermektedir. İnsanın etkileşimleriyle Tanrı'nın moduslarının insan zihnini oluştururken nedensel bağlantıları yine zihin bulmaktadır. Böylece aslında insan zihnin, dış cisimlerle zorunlu olarak kurduğu ilişki ile zorunlu olarak var olan Tanrı'nın keşfedilmesini sağlamaktadır. Bu durum insanın bilgisinin ontolojik temellere dayandığını göstermektedir.

Netice itibarıyla sistemli bir okumayla Spinoza'nın bilgi felsefesinin ontolojisiyle bütünlüklü yapıda olduğunu görülmektedir. Epistemolojisi ile ontolojisinin birbirinden ayrılmayacak kadar iç içe girmiş bir felsefeyle bütünlüklü bir yapı kuran Spinoza, sistemli bir algı anlayışı ortaya koymuştur. Çünkü ona göre bilmek, insanın doğasını bilmekle doğrudan ilişkili olduğu için onto-epistemolojik değerlendirme yapılabilir. İnsanın doğasının zihin ve bedenden oluştuğunu bilmekle, insanın bilgi üretme sürecinin bedenle ilişkili olduğunu bilmek aynı anlama gelmektedir. Çünkü zihin, bedenin fiil halindeki fikridir. Bu durumda bedenin etkileşimi zihni meydana getirmektedir. Bu da bilgiyi oluşturmaktadır. Spinoza zihin ve bedeni aynı gerçeklikte değerlendirmektedir. Zihin ve beden zorunlu olan varlığın moduslarıdır. Ona göre bilmek, modusların birbirleri ile kurduğu zorunlu ilişkiyi bilmektir. Çünkü Tanrı'nın varoluşundan başka bir özü olmadığı için özü varoluşu kuşatmaktadır. Varoluşa geçen bütün cisimler Tanrı'nın zorunluluğundan meydana geldiği için bir tür etkileşim içerisine girmektedir. Bu etkileşim de bilginin oluşmasını sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Akal, C. B. (2016). *Varolma Direnci Ve Özerklik*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Akdemir, M. (2012). Spinoza'da Şeyh Bedreddin İzleri. *Felsefelogos*, 4(47), 55-61.

Atayman, V. (2006). *Spinoza İlahiyat Peygamberlik Hakkında*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul : Paradigma Yayıncılık.

- Cevizci, A. (2001). *Onyedinci Yüzyıl Felsefe Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cihan, M. (2001). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spinoza Felsefesinde Varlık Ve Bilgi Problemi, Yayımlanmamış Doktora Tezi . Erzurum.
- Copleston, F. (2013). *Felsefe Tarihi Modern Felsefe Spinoza (Çev.: Aziz Yardımlı)*. İstanbul: İdea.
- Copleston, F. (2013). *Spinoza*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Çelebi, E. (2010). Kozmolojik Birlik Ve Ontolojik Çeşitlenme: İbn Arabi Ve Spinoza Örneği, *EKEV Akademi Dergisi*. Yıl 14, Sayı 44, Ss.49-60.
- Çelebi, E., Birgül, O. G. (2016). Spinoza Ateist Midir? L. Strauss, E.E. Harris'e Karşı, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ss.253-270.
- Çilingir, L. (2012). Spinoza'da Bilgeliliğin Zor Yolu. *Felsefelogos*, 4(47), 117-125.
- Dahlbeck, M. D. (2020). A1 And Spinoza: A Review Of Law's Conceptual Treatment Of Lethal Autonomous. *AI & Ociety*.
- Deleuze, G. (1988). *Spinoza: Pratical Philosophy*. (R. Hurley, Çev.) San Francisco: City Lights Books.
- Deleuze, G. (2000). *Felsefe Dersler I; Spinoza Üzerine On Bir Ders*. (U. Baker, Çev.) Ankara: Öteki Yayınları.
- Demirtaş, A. (2021). *Spinoza'nın Duygular Öğretisi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hampshire, S. (1951). *Spinoza*. Harmondsworth Middlesex: Penguin Books.
- Macintyre, A. (1967). Benedict (Baruch) Spinoza. *The Encycylopedia Of Philosophy*. (P. Edwards, Dü.) New York.
- Neumann, D. (2018). Artificial Intelligence Of The Human Mind.
- Parkinson, G. H. (1954). *Spinoza's Theory Of Knowledge*. London,: Oxford University Press.
- Rızık, H. (2012). *Spinoza'yı Anlamak*. (I. ErgüDen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Spinoza, B. D. (2006). *Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış Ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika (Çev.: Hilmi Ziya Ülken)*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Spinoza, B. D. (2014a). *Descartes Felsefesinin İlkeleri Ve Metazifik Düşünceler (Çev.: Coşkun Şenkaya)*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. D. (2014b). *Mektuplar*. (E. Ayhan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. D. (2015). *Korte Verhandieling Van God, De Mensch En Deszelvs Welstand* . (E. Ayhan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. D. (2016). *Ethica Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış Ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak (Çev.: Çiğdem Dürüşken)*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Spinoza, B. D. (2019). *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*. (E. Ayhan, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.
- Sunat, H. (2014). *Psikanalitik Duyarlıklı Bakışla Spinoza Ve Felsefesi*. İstanbul : Bağlam Yayıncılık.
- Yovel, Y. (1994). The Second Kind Of Knowledge And The Removal Of Error. Y. Yovel (Dü.), *Spinoza On Knowledge And The Human Mind*. İçinde New York.